

Rabsegélyezésből patronázs

A pártfogó felügyelet jogintézményének kikristályosodási folyamatát is megnehezítették a történelmi események, az 1848-as forradalom, az első, majd a második világháború, valamint a szocializmus időszaka. Ha fellapozzuk Angyal Pálnak, Balogh Jenőnek vagy Pollák Illésnek a rabsegélyezés és a patronázs továbbfejlesztésére vonatkozó, több mint száz évvel ezelőtti javaslatait, azt gondolhatnánk, hogy a mai pártfogó felügyelet jogintézményének létrejöttéhez elég volt néhány évtized, vagy legalábbis biztosan nem írt senki 1992-ben a válságáról, illetve szervezeti hátterének – már a 20. század első felében megfogalmazott szempontok szerinti – megreformálására biztosan nem az ezredforduló után került sor.

Már az 1795-ös büntető javaslatban megfogalmazódott a magyar börtönügy emberiessé tételének igénye, ám a történelmi események alakulása miatt még a következő század első felében sem sikerült kibontakozniuk az elítéltek támogatását, segítségét célzó törekvéseknek.¹

1867 után éledt fel újra a rabsegélyezés gondolata, de a hangsúly ekkor sem az elítéltek segítségén, inkább hatósági ellenőrzésükön volt. 1873-ban alakult meg Budapesten az első rabsegélyező egyesület, majd a századfordulóra még huszonegy egyesület felállítására került sor, amelyek koordinálására létrejött az Országos Patronage-Tanács, valamint 1909-ben megalakult a Patronage-Egyesületek Országos Szövetsége is.²

A rabsegélyezésről az 1878:5. törvénycikk, a Csemege-kódex rendelkezett először, 27. §-a alapján a pénzbüntetések összege az elbocsátott szegény elítéltek segélyezésére és a fiatal elítéltek számára javítóintézetek felállítására és fenntartására volt fordítandó. Ez a törvényi lehetőség azonban tíz évig sem állt fenn. 1887-re ez az összeg a negyedére csökkent, majd 1921-ben teljesen megszűnt.³ Átmeneti otthont, „menházat” először (1884-től) a budapesti, majd a pécsi rabsegélyező egyesület működtetett.⁴

A rabsegélyező tevékenység társadalmi megítélése a kezdetektől kedvezőtlen volt, hiszen azok, akik nem szorultak rá, abban csak az érdemtelenek hiábavaló támogatását látták: „Szemünkre vetik, hogy dédelgetjük a romlottakat, és a büntetéseket, kedvezményben részesítjük a züllöttet, a becsületes elhanyagolásával.”⁵ Angyal Pál 1909-ben a következőkkel érvelt e hozzászólás ellen: „meg kell győzni a társadalom legszélesebb rétegeit, hogy a patronage nem tiszta humanizmus, hanem önvédelem, mert bár emberbaráti motívumból segélyezzük, támogatjuk és gondozzuk a bűnözés veszélyeinek kitett egyént, de ezt téve egyszersmind a magunk javára is dolgozunk, mert akit sikerült a bűnre vezető úttól távortartanunk, vagy arról letérítenünk, az nem tőri meg ezentúl a társadalmi együttélés szabályait.”⁶

Balogh Jenő 1909-ben a rabsegélyezési tevékenység feladatainak, módszereinek bővítésére, és ezzel együtt a komplexebb tevékenység patronázs munkaként való nevezésére szólította fel és kérte a Rabsegélyező Egyesületek vezetőit és tagjait, hogy a „szabadult rabok mellett, ezeken felül másokra is terjesszék ki pártfogó tevékenység-

Dávid Lilla

A pártfogás hazai fejlődésének története

A rabsegélyezéstől az 1978-as Btk. hatálybalépéséig

güket. Így az elítéltek családtagjain felül, kiknek támogatását szintén nem lehet a szűkebb értelemben vett rabsegélyezés fogalma alá venni, különösen a züllött és büntetett, de fogházbüntetésre nem ítélt fiatalokakra.”⁷

Angyal Pál az 1909-ben megtartott második⁸ Országos Patronage Kongresszus egyik fontos elvi kérdéséről így ír: „a régi pénzosztogató rendszert tartjuk-e fenn, vagy áttérjünk az egyéniesítő módszerre?”⁹ A rabsegélyező egyesületek konzervatív és a patronage egyesületek modern hívei a tanácskozáson belátták, hogy közös célért küzdenek, felismerték az átalakulás lehetőségét és szükségességét. „Az újitók meggyőződtek arról, hogy a rabsegélyező egyesületek a nehéz viszonyok között megtették minden tőlük telhetőt s habár tevékenységük, mely 30 éven át abban állott, hogy a letartóztatási intézetekből szabadultaknak pénzzadományt nyújtottak, nem is volt kielégítő, sőt, sokkal többet ártott, mint használt. Annyiban sok érdemet szereztek, hogy megtörték a jeget s ráirányították a társadalom figyelmét e kevésbé rokonszenves feladatra; a régi rendszer hívei viszont belátták, hogy immár rá kell lépniük a haladás útjára s nemcsak az eljárás módján kell változtatniuk, hanem ki is kell bővíteniük eddigi munkakörüket.”¹⁰ A rabsegélyezés patronázzá fejlődésével megkérdőjelezhetetlenné vált e – jogintézménynek még nem nevezhető – tevékenység létjogosultsága.

A munkakör kiterjesztésének gondolata a segítségre szoruló kör kiszélesítésének szükségességével egyidejűleg jelentkezett. A bűnösség közvetlen tényezői „nemcsak a büntetését kitöltött egyént, hanem ennek legtöbbször tehetetlen családtagjait, az elhanyagolt nevelésű gyermekeket, a koldusokat, csavargókat, alkoholistákat, prostituáltakat, a feltételeken elítélteket stb. is mind közelebb sodorják a bűnösség örvényéhez, melytől ezek csak úgy tarthatók távol, ha őket gyámolítjuk, azaz ha a gyengék ellenálló erejét erkölcsi s anyagi eszközök segítségével fokozzuk.”¹¹ Ezt az erőpótlást, erőfokozást is patronáznak nevezi Angyal Pál, ami tehát nem merülhet ki a büntetett egyének gyámolításában.

A másik fontos kérdés, amely a második Országos Patronage Kongresszuson vita tárgyát képezte, az volt, hogy e tevékenységet társadalmi – esetleg felekezeti – vagy állami feladatként kell-e értelmezni. Angyal szerint a bürokratikus és teljesen hivatalos jellegű, egyéniesítést mellőző rabsegélyező egyesületek eredménytelen

működéséből kiindulva – és tekintve, hogy az individualizáció jegyében született patronage egyesületek milyen sikereket értek el – „a patronage ügy fejlődése és életképessége attól függ, milyen mértékben vesz abban részt a nagy társadalom”¹² Ezzel szemben Pollák Illés az állami szerepvállalás fontossága mellett érvelt: „A világ fejlődése a tagoltságból a nagy közösségek felé visz. Ne akarja az állam azt, ami az ő elsőrangú feladata, alberletbe adni.”¹³

„Azokban a mozgalmakban, melyek az egész társadalmat érdeklik, sőt – miként a patronage-ban – kötelezik, az államot illeti meg a cselekvés, de nem a felekezeteiket.”¹⁴ Ezért elvetendőnek tartja e feladatok felekezetre való ráhagyását, annak elkerülésére szólít fel, hogy „mint a honvédlóvakat soványító kúrára adjuk ki a felekezeteiket”¹⁵

1911-ben, Kassán, a harmadik patronage kongresszuson már egységes igényként fogalmazódott meg e tevékenység állami feladatként való ellátása – mivel a tapasztalatok azt mutatták, „hogy a magyar társadalom nem képes a patronázs terén reá háramló feladatnak eleget tenni”¹⁶ –, ám az erre irányuló törekvéseket ezúttal az első világháború törte meg¹⁷, valamint megakadályozta a Kolozsvárra összehívott negyedik országos patronage kongresszus megtartását is, amely foglalkozott volna a pártfogó tisztviselői létszám növelésével és alapos kiképzésükkel.¹⁸

A rabsegélyezés patronázssá alakítása terén csak néhány egyesület ért el sikereket, amiben nagy szerepe volt annak, hogy sok helyen nem volt vállalkozó az önkéntes munkára.¹⁹

Varga Nagy István a Patronázs Egyesületek Országos Szövetségének 1911. évi évkönyve alapján a két legpéldásabban működő patronázs egyesületként a brassóit és a pécsit említette.

A Brassói Rabsegélyező Egyesület akként kezdte meg az átalakulást,²⁰ hogy a hozzájuk tartozó két vármegye területén összegyűjtötték a züllésnek indult, erkölcsi romlás veszélyének kitett gyermekek, feltételesen elítéltek és próbára bocsátott fiatalok nevét, valamint azokat is, akik önként vállalkoztak a pártfogói feladatokra. Az érintetteket a pártfogók havonként látogatták, ellenőrizték.²¹ Fiatalok büntetőeljárásának megindulása esetén az egyesület – amint erről értesítést kapott – felkért egy pártfogót a környezet-tanulmány elkészítésére, valamint a bírósági ítélet függvényében az egyesület további gondozásba, felügyelet alá vette a próbára bocsátottakat, és ha kellett, az országos patronázs munkaközvetítő útján iparosoknál keresett nekik munkát, a felügyelet alól pedig csak akkor bocsátották el őket, amikor azok „magaviselete a javulásra már biztos reményt”²² nyújtott. A brassói segélyező tevékenység helyes irányba változott: a szabaduló rabok útiköltség finanszírozáson kívül csak kivételesen kaptak segítyt, ám a környezet-tanulmányok alapján az arra érdemes családok csaknem mindig. A brassói egyesület egy rabiskolát is működtetett, külön a fiatalok és a felnőttek részére, amelynek akkor harmincegy fiatal és kilencvenhárom felnőtt hallgatója volt.²³

Az I. Büntető Novella után sem tudott „gyökeret verni” a próbára bocsátás

A mai pártfogó felügyelet jogintézményének előfutáraként az első vonatkozó hazai törvényi szabályozást az 1908:36. törvénycikk, az I. Büntető Novella tartalmazta, amelynek 17. §-a lehetővé tette a próbára bocsátást²⁴ a „javulékony, de veszélyeztetett”²⁵ fiatalkorúakkal szemben.²⁶ Ebben az időben a segítségnyújtás kevésbé volt hangsúlyos, a törvény is úgy fogalmaz, hogy „szigorú szabályokhoz kötött felügyelet mellett” és „a felügyelettel megbízott a fiatalkoru magaviseletét állandóan ellenőrzi”. A törvény két esetben rendelkezett még a fiatalkorúak speciális felügyeletéről:²⁷ a javítóintézetből való kísérleti kihelyezés és a feltételes szabadon bocsátás eseteiben.²⁸

A novella alapján próbára bocsátás esetén a fiatal felügyeletével megbízható volt törvényes képviselője is, de ha erkölcsi fejlődése úgy kívánta, rábízható volt egy gyermekvédő egyesületre, menhelyre vagy más hivatalra. A szűkebben értelmezett utógondozási esetekben – javítóintézetből való kísérleti kihelyezés, feltételes szabadon bocsátás – szigorúbb volt a felügyelet. Az elbocsátó intézet igazgatója gyermekvédő egyesületek vagy erre a célra szervezett hivatalok útján gondoskodott a felügyeletről. A novella ezen rendelkezéseinek végrehajtására alkotott igazságügy-miniszteri rendelet (27.100/1909. I. M. sz. r.) kétféle pártfogót ismert: a társadalmi pártfogókat – gyermekvédő egyesületek tagjai közül toborzottak – és a hivatalos pártfogókat, pártfogó tisztviselőket.²⁹ A fiatalkorú terheltek egyéniségére és életviszonyaira vonatkozó adatok megszerzésében, a fiatalkorú terheltek felügyeletében, elhelyezésében és gondozásában a bíróságnak pártfogók segítettek.³⁰ Azokhoz a bíróságokhoz, amelyeknél erre a fiatalkorú terheltek nagyobb számánál vagy egyéb oknál fogva szükség volt, a pártfogói tennivalók ellátására az igazságügy-miniszter hivatásos pártfogót nevezett ki.³¹ A pártfogó tisztviselő feladatait így határozta meg a rendelet: beszerzi a környezet-tanulmányt; jelen van a fiatalkorú terhelte ügyeinek tárgyalásánál; eljár a fiatalkorú elhelyezésének, átszállításának ügyében a bírósági döntés függvényében (fogházba, állami gyermekmenhelyre stb.); ellátja a házi felügyelet alá helyezett vagy próbára bocsátott fiatalok feletti felügyeletet; felügyel a kísérletileg kihelyezett és a feltételes szabadságra bocsátott fiatalkorúak magaviseletére; ellenőrzi, hogy a kirendelt pártfogók a fiatalkorúak felett a felügyeletet szabályszerűen gyakorolják-e; ha bármi módon arról értesül, hogy valamely kiskorú környezetében az erkölcsi romlás veszélyének van kitéve, vagy züllésnek indult, jelenti a gyámhatóságnak; ha a pártfogására bízott fiatalkorúak javító-nevelő intézetben, állami gyermekmenhelyben, valamely jótékony egyesület intézetében vagy más megbízható helyen való elhelyezése volna szükséges, intézkedik ezek ügyében.³²

A fiatalkorúak felügyelő hatóságát is a novella hívta életre. A novella 31. §-a alapján felügyelő hatóságot minden javító intézet és fiatalkorúak befogadására szolgáló fogház mellett fel kellett állítani, melynek közvetlen feladata³³ három irányú volt:

a) az erkölcsi romlásnak, züllésnek kitett és bűnelkövető gyermekek, fiatalok ügyeinek felügyelete (vagyis a hatóságnak kapcsolatba kellett lépnie sok esetben a tág értelemben vett patronázs, a szociális patronázs intézményeivel: a gyermekvédelemmel és a családvédelemmel foglalkozó hatóságokkal, intézményekkel, és velük együttműködve minél hatékonyabb munkát kellett végeznie);³⁴

b) a fogházmisszió felügyelete, irányítása – ez teljes egészében a hatóság munkaterülete volt;

c) a javító-nevelő intézetekből és a fiatalkorúak fogházából kibocsátottak utógondozása.³⁵

A felügyelő hatóság tagjainak feladata volt a próbára bocsátott, a javítóintézetekből és a fiatalkorúak fogházából kísérletileg kihelyezett fiatalkorúak ügyeinek elbírálása, javaslatadás a kísérleti kihelyezésre vagy annak megtagadására, a szabadságra méltatlannak bizonyult fiatalok javító-nevelő intézetbe való visszaküldésére, valamint az, hogy a fiatalkorúak fogházában javíthatatlannak tűnő fiatalok javító-nevelő intézetbe szállítását javasolják az igazságügyi miniszternek. Előfordult, hogy a hatóság tagjainak tényleges pártfogói munkát is teljesíteniük kellett; a fiatalkorú egyéniségének és környezetének feltérképezésére felkérhette a tagokat az elnök vagy a tanácselnök. „Ilyenkor úgy járt el, mint a fiatalkorúak bírójára által kirendelt pártfogó vagy pártfogó tisztviselő.”³⁶

A fiatalkorúak ügyeiben 1913-tól az 1913:7. tc. alapján felállított fiatalkorúak bírósága³⁷ járt el a gyermek vagy fiatal egyéniségének, környezetének, veszélyeztetettségének gondos szem előtt tartása mellett. E törvénycikk megjelölte azokat a módokat, ahogy a bíró a fiatal egyéniségét megállapíthatta, és eldönthette, hogy a nevelés rendes eszközeivel megjavítható-e, vagyis igyekezett megteremteni az egyéniség legteljesebb lehetőségét.³⁸

Az 56.000/1913. I.M. sz. rendelet rendelkezett arról, hogy ha a bíróság, ügyészség vagy más hatóság tudomást szerzett egy gyermekről vagy bűncselekmény elkövetésével nem gyanúsított, tizennyolcadik évét be nem töltött fiatalról, aki züllésnek volt kitéve, veszélyeztetett volt – például szülei házassági bontópere miatt, vagy ahogy Alföldy Dezső³⁹ még ajánlotta: szülője letartóztatása esetén –, és sürgős intézkedésre volt szükség érdekében, akkor a fiatalkorúak bíróságát kellett értesítenie, és a fiatalkorúak bírósága az 1913:7. tc. 66. §-ában foglalt intézkedéseket⁴⁰ tehetette meg. A hatóságok a fiatalkorúak felügyelő hatóságait is megkereshették a bíróság helyett, ami sokszor hatékonyabb intézkedést eredményezett, mert a felügyelő hatóság gyorsabban intézkedett a nagy számban rendelkezésre álló pártfogói útján, mint a leterhelt bíróság.⁴¹ A felügyelő hatóság ilyenkor valamelyik tagját vagy más kijelölt pártfogót küldött, aki felkereste a fiatalt otthonában, és véleményes jelentést készített: vagyis környezet-tanulmányt adott a felügyelő hatóságnak. A felügyelő hatóság ekkor a következő szükséges intézkedéseket tehetette meg: az anyát foglalkozáshoz juttathatta, a gyermeket bölcsődében, óvodában helyezhette el, vagy iskolaköteles korú gyermek esetén ellenőriztethette a pártfogóval, hogy jár-e iskolába. A nagyobb fiúkat, lányokat foglalkozáshoz juttathatta. A felügyelő hatóság valamely patronázs egyesület útján a gyermek részére vagy érdekében a szülőnek

anyagi támogatást is nyújthatott – az intézkedései érvényesítéséhez azonban nem voltak kényszerítő eszközei.⁴²

„A próbára bocsátás még mindig nem tud gyökeret verni sem a büntető bírák, sem a nagy közönség felfogásában. Idegenkedik annak alkalmazásától a büntető bíró és vonakodik a próbára bocsátott felügyeletével járó kötelezettség teljesítésétől a kirendelt pártfogó”⁴³ – írta sajnálattal Bakonyi Kálmán 1913-ban, holott szerinte a „közönséges mindennapi élet... a maga küzdelmeivel és változataival sokkal jobb és helyesebb javító és nevelő iskola, mint a javító intézet és fogház mindazokra nézve, akiket a gondos felügyelet és szeretetteljes vezetés a jó útra téríteni és becsületes munkás emberré alakítani képes”.⁴⁴ Már 1913-ban is jónak mondja a próbára bocsátás eredményességét, annak ellenére, hogy ez sokszor nem a pártfogók érdeme volt, mert kötelességüket csak kevesen teljesítették, inkább a fiatalok saját jó érzése, a büntetéstől való félelem, a bírói figyelmeztetés terelhetette őket a jó útra. Tehát a pártfogói kötelességek maradéktalan teljesítése mellett az eredményesség még jobb lesz – jósolta. „A legtöbb gyermekben és fiatalkorúban ugyanis kellő gondozás mellett testileg egészséges, értelmileg fejlett, erkölcsileg erős egyéniség nevelhető. Mindezek átérzése vezetett arra a jogi közfelfogásra, hogy a gyermekek és fiatalkorúak bűnügyeiben ne a megtorló igazságosság szabályai nyerjenek alkalmazást, hanem a nevelés, a megmentés szempontjai legyenek irányadók a velük szemben teendő intézkedéseknél.”⁴⁵

Az első világháború hatására csökkent a bűncselekmények száma, így csökkent a klasszikus értelemben pártfogásra szoruló száma is. A patronázs szervezeteket és intézményeket ezekben az években a háború szolgálatába állították. Javító- és nevelőintézetek növendékei javítási, ápolási feladatokat láttak el, vagy elmaradt mezei munkáknál segítettek.⁴⁶ Három új munkakörrel⁴⁷ bővítették a háborús körülmények a patronázs munkát: a sebesültek ápolásával, gondozásával, a hadsegélyezéssel, valamint a hadifoglyok segélyezésével és gyámolításával. Finkey Ferenc 1915-ben a háború patronázs munkát fellendítő hatásáról így írt: „Semmiel se tudtuk volna békés időben ennyire megkedveltetni, népszerűvé tenni a patronage tevékenységet, mint tette a háború a maga borzalmaival.”⁴⁸

A világháború alatti munkaerőhiány kedvezett a környezetükben romlásnak kitétt fiatalkorúak családoknál való elhelyezésének; a cselédhiány arra ösztönözte például a háziasszonyokat, hogy leányotthonban keressenek maguknak cselédet.⁴⁹

Nem volt azonban tartós a patronázs tevékenység népszerűsége. 1933-ban még megalakult a Patronázs Szövetség Magyar Egyesülete, azonban ennek lendületét a II. világháború megtörte. A visszaesők magas számát Finkey Ferenc 1943-ban az utógondozás tökéletlen működésével magyarázta. „A kibocsátott elitéltekkel szemben sem az állam, sem a társadalom nem helyesen, sőt mostohán, szűkkeblűen s ki merem mondani, oktanul és könnyelműen járnak el.”⁵⁰ A társadalom elitéltektől való irtózása és a napok alatt felélhető rabkeresmény egyenes utat biztosított az éhhalálhoz vagy a visszaeséshez, hisz munkát nem kapott a szabadult, vagy ha kapott is, ha értesültek múltjáról, elbocsátották.

A szocialista korszak

Hazánkban a pártfogás fejlődése a 20. század második felében eltért a nemzetközi tendenciától, több évtizednyi lemaradást szenvedett el. A szocialista korszak „teljes körű foglalkoztatottság” eszméje nem tartott igényt az utógondozásra, melynek következtében az az 1950-es években teljesen megszűnt. Ami a gondoskodásból megmaradt: szabadulást megelőző beszélgetések, élelmiszer- és ruhátámogatás.⁵¹ A kommunista ideológia alapján a kapitalista társadalmi viszonyok felszámolásának a bűnözés felszámolásához kellett volna vezetnie – e remények azonban nem váltak valóra, így e felismerés az 1960-as években először az utógondozás, majd a pártfogó felügyelet szükségességének elismeréséhez vezetett. Amikor Magyarországon a pártfogás újjáéledőben volt, akkorra a világ kapitalista felében megbukott a rehabilitáció gondolata.⁵²

Az 1951. évi 34. tvr. a helyi tanácsok végrehajtó bizottságainak kezébe adta a fiatalok ellenőrzésének és gondozásának feladatát – háttérbe szorítva ezzel a civil tevékenységet és magát a pártfogást is.⁵³ A Büntetésvégrehajtási Szabályzat kiadásáról rendelkező 1.105/1954. (XII. 17.) sz. Minisztertanácsi határozat volt e korszak első jogszabálya, melynek utógondozási vonatkozása volt. Előírta, hogy a szabadlábba helyezett foglalkoztatásáról gondoskodni kell.⁵⁴ Az első, kifejezetten az utógondozásról rendelkező jogszabály egy 1960-as kormányrendelet⁵⁵ volt, ami szintén a szabadultak munkába állítását szabályozta, melyet a tanácsok hatáskörébe utalt, de nem írt elő magatartási szabályokat és nem rendelkezett a szabadultak ellenőrzéséről, felügyeletéről sem. A szabályozás legfőbb hiányossága az volt, hogy csak a szabadult kérelme alapján volt lehetőség az utógondozásra.⁵⁶

A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve, az 1961. évi V. törvény szabályozta a pártfogó felügyeletet. Az I. Büntető Novella által bevezetett három klasszikus esetet 100. §-a⁵⁷ bővítette a javító-nevelő munka és a felfüggesztett szabadságvesztés eseteivel – szintén csak fiatalokra vonatkozóan, kötelező jelleggel. 1968-ban Dávid Ferenc az akkor hatéves jogintézményt nem tartotta sikeresnek, értékelése alapján csak a fiatalok eseti botlási ügyeinél volt hatékony, amikor a fiatal családi, környezeti viszonyai egyébként is megfelelőek voltak.⁵⁸ Az eredménytelenség egyik okaként a pártfogó felügyelet rövid időtartamát említette, és javasolta a jogalkotónak a néhány hónap helyett főszabályként az egyévi felügyelet előírását.⁵⁹ A nevelő tevékenység szankciós lehetőségek nélküli súlytalanságának hangsúlyozása mellett szorgalmazta a kötelező magatartási szabályok előírásának lehetőségét a pártfogó felügyelet valamennyi esetében.⁶⁰ Megoldásként javasolta még a Btk. 100. §-ának módosítását, a második bekezdés kiegészítését a véglegesen szabaduló fiatalok pártfogó felügyeletének kötelező előírásával. A feltételek szabadulásra nem jogosult fiataloknak legalább akkora – ha nem nagyobb – szüksége lett volna szerinte a segítségre, mint a feltételeken szabadulóknak. Ezt a hiányosságot nem pótolta a „szabadságvesztésből szabadult személyek munkába állításáról” szóló 12/1965. (VII. 11.) Korm. rendelet⁶¹ sem, hiszen az elsősorban a munkába állítás biztosítására szolgált. A fiatalok

védelmével és pártfogó felügyeletével kapcsolatos minden tennivaló megszervezése a gyámhatóságok hatáskörébe tartozott, akik e téren rendelkeztek tapasztalattal, míg a 12/1965. (VII.) Korm. rendeletben meghatározott intézkedések végrehajtása a szociálpolitikai ügyintézők feladata volt, akik utógondozói tevékenysége még annyira sem volt hatékony, mint a gyámhatóságoké.⁶² A tanácsi szervek nem tudták sem a tárgyi, sem a személyi feltételeket biztosítani a rendelet maradéktalan megvalósítása érdekében, tevékenységük így kimerült a munkaközvetítésben és némi segélyjuttatásban.⁶³

A fiatalok elkövetőkkel foglalkozó pártfogó szolgálat megalakítására 1970-ben került sor a 131/1970. (M.K. 15.) MM utasítással.⁶⁴ Ekkor ez a gyermekvédelem rendszerébe került.⁶⁵ Az utasítás az 1961-es Btk.-ban szabályozott pártfogó felügyelet ellátására hivatásos pártfogó szervezetet állított fel a társadalmi pártfogók munkája mellé. Megyéenként a pedagógus képesítésű hivatásos pártfogók számát három-hat, a fővárosban nyolc-tizenkettő főben állapította meg. Irányításuk, továbbképzésük biztosítása a megyei – fővárosi – gyermek- és ifjúságvédő intézet igazgatójának a feladata lett.⁶⁶

Az 1975. évi 20. tvr. az utógondozás állami összefogásának feladatát a bíróságokhoz utalta, és a felnőtt korúak hivatásos pártfogói hálózatát is létrehozta.⁶⁷ Az 1975-ös törvényerejű rendelet értelmében az utógondozás a tágabb kategória, mely magában foglalta a pártfogó felügyeletet. E szabályozás is egyértelművé teszi, hogy a pártfogó felügyelet az utógondozás keretében fejlődött ki, 1976 januárjától általánossá vált a büntetőjogunkban: már nemcsak a fiatalok, hanem a felnőttek esetében is alkalmazható lett.⁶⁸

1975. évi 20. törvényerejű rendelet a szabadságvesztésből szabadult személyek utógondozásáról

Az utógondozás céljaként⁶⁹ már a szabadságvesztésből szabadult személyek utógondozásáról szóló 1975. évi 20. törvényerejű rendelet is a társadalomba való megfelelő beilleszkedést és az ehhez szükséges szociális feltételek biztosítását nevezte meg. Ez a törvényerejű rendelet hozta létre a felnőtt korúakkal foglalkozó hivatásos pártfogó felügyelő intézményét – feladatuk ekkor még csak az utógondozás volt.⁷⁰

Az utógondozás tartalmaként⁷¹ a törvényerejű rendelet az arra rászoruló szabadultak segítségét, támogatását, valamint az olyan szándékosan elkövetett bűncselekmények miatt elítéltek ellenőrzését és felügyeletét jelölte meg, akiknél tartani kellett attól, hogy újabb bűncselekményt követnek el. Új jogintézményt vezetett be ez utóbbi rendelkezéseivel a törvényerejű rendelet, a felnőtt utógondozottak pártfogó felügyeletét, amelynek tartalma eltért az 1961-es Btk.-ban a fiatalok esetére szabályozottól.⁷²

Az utógondozás állami összefogása a bíróságok feladata lett. A fővárosi és megyei bíróságok mellett hivatásos és társadalmi pártfogók működtek.⁷³ A hivatásos pártfogók közvetlenül végeztek utógondozási teendőket, irányított-

ták az utógondozásban közreműködő társadalmi pártfogók munkáját, és összehangolták azoknak a szervezeteknek és szervezeteknek a tevékenységét, amelyek utógondozással kapcsolatos feladatokat láttak el.

Az utógondozottak segítése és támogatása érdekében a büntetés-végrehajtási intézet az elítélt szabadulása előtt köteles volt⁷⁴ megállapítani, hogy az elítélt szabadulása után hol kíván letelepedni és rendszeres munkát végezni, köteles volt elősegíteni, hogy a szabadulás utáni letelepedésével és munkába állásával kapcsolatos ügyeit rendezhesse, ebből a célból levelezhetett, személyesen érintkezhetett családtagjával, pártfogójával vagy leendő munkáltatójával.⁷⁵ Annak érdekében, hogy a szabaduló lakhatása mindenképpen biztosított legyen, a megfelelő munkahellyel vagy szállással nem rendelkezők olyan vállalatnál (szövetkezetnél) való elhelyezkedését rendelte támogatni a törvényerejű rendelet,⁷⁶ amely szállást is biztosított, és egyben gondoskodott az utógondozottak támogatásáról.

Az olyan szabaduló személyről, akinek a munkahelye vagy szállása nem volt biztosított, vagy aki szociális segélyre szorult, a büntetés-végrehajtási intézet értesítette az illetékes helyi tanácsot és megyei bíróságot a szükséges intézkedés⁷⁷ megtétele végett. A helyi tanács és a megyei bíróság akkor is intézkedett – így különösen munkahely biztosítása, szállás biztosításához való segítségnyújtás, szociális segély vagy kölcsön nyújtása végett –, ha a szabaduló személy maga kért segítséget.

A bíróság⁷⁸ pártfogó felügyelet alá helyezte⁷⁹ azt a szabadságvesztésből szabaduló személyt, akit szigorított őrizetből bocsátottak el, aki kitiltás hatálya alatt állt, vagy akivel szemben az újabb bűnelkövetés megelőzése érdekében kötelező magatartási szabályok előírására és felügyeletre volt szükség. A pártfogó felügyelet hozását a bíróság legfeljebb a szabadulástól számított három évben állapíthatta meg. A pártfogó felügyelet alatt álló utógondozott köteles volt a jogszabályban vagy bírósági határozatban számára előírt kötelezettségeket megtartani, a pártfogó felügyelővel rendszeresen kapcsolatot tartani, és az életvezetését érintő kérdésekben részére felvilágosítást adni.

A pártfogó felügyelet alatt álló utógondozott személy „a pártfogó felügyelet szabályainak megszegése”⁸⁰ szabálysértést követte el, ha jogszabályi vagy a bíróság által előírt kötelezettségeit megszegte.

A törvényerejű rendelet nem érintette a fiatalkorúak pártfogó felügyeletére és utógondozására vonatkozó rendelkezéseket, de jó irányba fordította az utógondozás-pártfogás fejlődését, különösen az igazságügyhöz való kapcsolását, valamint a hivatásos pártfogói szervezet létesítését – emeli ki pozitívként Nagy Ferenc.⁸¹

A rabsegélyezés, utógondozás, pártfogó felügyelet szabályozásának az 1978-as büntető törvénykönyv hatálybalépése előtti fontosabb állomásait az 1. táblázat foglalja össze.

1. táblázat⁸²

A rabsegélyezést, utógondozást, pártfogó felügyeletet szabályozó fontosabb jogszabályok az 1978-as Btk. előtt

Jogszabályok	FELNŐTT KORÚAKRA vonatkozó rendelkezések	FIATALKORÚAKRA vonatkozó rendelkezések
Csemegi-kódex	27. § „A pénzbüntetések, elbocsátott szegény foglyok segélyezésére és ifju foglyok számára rendelt javító intézetek felállítására, és fentartására fordítandók.”	
I. Büntető Novella (1908. évi XXXVI. tc.) 17. §	–	Fiatalkorúak speciális felügyeletét vezeti be: – próbára bocsátás, – javítóintézetből való kísérleti kihelyezés és – feltételes szabadon bocsátás esetén.
1.105/1954. Minisztertanácsi határozat	A szabadlábba helyezettek foglalkoztatásáról gondoskodni kell.	–
55/1960. Kormányrendelet	A szabadultak munkába állítását szabályozta.	–
1961. évi V. tv.	–	Pártfogó felügyelet a Novella által szabályozott három eseten túl: – javító-nevelő munka és – felfüggesztett szabadságvesztés esetén is.
1975. évi 20. tvr.	– szabadságvesztésből szabadult személy utógondozása, – utógondozott pártfogó felügyelete, ha szigorított őrizetből elbocsátott, – kitiltás hatálya alatt áll, – akivel szemben magatartási szabályok előírására és felügyeletre volt szükség	–

DÁVID, LILLA

Entwicklungsgeschichte der Bewährungshilfe in Ungarn – Von der Gefangenenhilfe bis zum Inkrafttreten des Strafgesetzbuchs von 1978
(Zusammenfassung)

Blättert man in den mehr als hundert Jahre alten Vorschlägen zur Weiterentwicklung der Gefangenenhilfe und des Patronats, könnte man meinen, dass es zur Entwicklung des Rechtsinstituts der heutigen Bewährungsaufsicht einige Jahrzehnte gereicht haben. Man würde gar nicht denken, dass Autoren sogar noch 1992 über die Krise dieses Rechtsinstituts geschrieben haben, bzw. seine Hintergrundorganisationen wurden erst nach der Jahrtausendwende reformiert, und zwar noch nach Gesichtspunkten aus der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts. Der Gesetzgeber trennte 1978 die Bewährungsaufsicht von der Nachbetreuung. Das Gesetz Nr. IV. vom Jahre 1978 regelte die Bewährungsaufsicht schon unter den Rechtsfolgen als eine Maßregel,

und dadurch wurde dieses Rechtsinstitut für „volljährig“ erklärt. Aber die Jahrzehnte sowohl vor als auch danach sind reich an erwähnenswerten Regelungsbestrebungen, an Ergebnissen aber auch an Mängeln der Rechtsetzung, sowie an dokumentierten praktischen Erfahrungen, ohne deren Untersuchung die Gegenwart der Bewährungsaufsicht nicht überblickt und verstanden, bzw. ihre Zukunft nicht abgesteckt werden kann. Deshalb ist es also wichtig zu beobachten, was die Gefangenenhilfe in Wirklichkeit bedeutete, und wie sie in Patronage umwandelt wurde, wie 1908 die Strafaussetzung auf Bewährung erschien, und wie 1975 die Nachbetreuung von nach einer Freiheitsstrafe auf freien Fuß gesetzten Personen geregelt wurde.

Jegyzetek

- ¹ Nagy Ferenc: *Az utógondozás – pártfogó felügyelet hazai fejlődéséről*. In: *Utógondozás. Pártfogó felügyelet*. Igazságügyi minisztérium. Tanulmánykötet 10. (Budapest, 1985, 34. p.)
- ² Nagy Ferenc: i. m., 35. p.
- ³ Nagy Ferenc: i. m., 40. p.
- ⁴ Itt a szabadultaknak lakhatást, ellátást és munkát biztosítottak, ez a két ház is megszűnt azonban az első világháború alatt. 1938-tól Debrecenben működött a „Reménység Háza” nevű otthon, azonban csak néhány évig. (Nagy Ferenc: i. m., 41. p.)
- ⁵ Balogh Jenő: *A patronage-egyesületek szervezésének irányelvei* (Jogállam, 1909. 8. sz., 587. p.)
- ⁶ Angyal Pál: *A patronage* (Jogállam, 1909. 7. sz., 488–489. p.)
- ⁷ Balogh Jenő: i. m., 592. p.
- ⁸ Az első, még „rabsegélyező” elnevezéssel illetett kongresszust 1907-ben tartották.
- ⁹ Angyal Pál: *Benyomások a második Országos Patronage Kongresszusról* (Jogállam, 1909. 8. sz., 606. p.)
- ¹⁰ Angyal Pál: *Benyomások*, 606. p.
- ¹¹ Angyal Pál: *A patronage*, 482. p.
- ¹² Angyal Pál: *A patronage*, 488. p.
- ¹³ Pollák Illés: *Állam vagy felekezet? Utóhang a Patronage kérdéshez* (Jogállam, 1909. 9. sz., 642. p.)
- ¹⁴ I. m., 641. p.
- ¹⁵ I. m., 643. p.
- ¹⁶ Varga Nagy István: *Régi rabsegélyező egyleteink és a modern patronázs munka (1. rész)* (Büntügyi Szemle, 1913. 6. sz., 275. p.)
- ¹⁷ Nagy Ferenc: i. m., 36. p.
- ¹⁸ Finkey Ferenc: *A patronage a háború alatt és a háború után* (Büntügyi Szemle, 1915. 9. sz., 385. p.)
- ¹⁹ Varga Nagy István: *Régi rabsegélyező egyleteink és a modern patronázs munka (3. rész)* (Büntügyi Szemle, 1913. 8. sz., 387. p.)
- ²⁰ Az egyesület, felismerve azt a jelenséget, hogy a fiatalok büntetendő cselekményeit sokszor szesz ital élvezete okozza vagy mozdítja elő, a két vármegye alispánjának megkeresése útján elérte, hogy a tizenhét éven aluliakat tiltsák el a kávéházak, vendéglők, kocsmák látogatásától.
- ²¹ Varga Nagy István: *Régi rabsegélyező egyleteink és a modern patronázs munka (2. rész)* (Büntügyi Szemle, 1913. 7. sz., 329. p.)
- ²² Varga Nagy István: i. m., 330. p.
- ²³ Varga Nagy István: i. m., 331. p.
- ²⁴ „21. § A próbára bocsátás abban áll, hogy a bíróság a fiatakorut ítélelhezatal nélkül, megfelelő figyelmeztetés után egy évi próbaidőre szigorú szabályokhoz kötött felügyelet mellett feltételesen szabadlábon hagyja. Probára bocsátás nem alkalmazható, ha a fiatakoru egy hónapot meghaladó szabadságvesztésszabással már büntetve volt.”
- ²⁵ Kerezi Klára: *A hazai pártfogó szolgálat átalakítása* (Belügyi Szemle, 2002. 2–3. sz., 188. p.)
- ²⁶ Kerezi Klára–Kó József: *A pártfogó felügyelet speciális magatartási szabályai* (Budapesti Szociális Forrásközpont, Budapest, 2006, 7. p.)
- ²⁷ E két utóbbi esetben az intézeti igazgató gondoskodott az elkövető elhelyezéséről, állandóan felügyelnie kellett annak magaviseletét – gyermekvédő egyesületek vagy e célra szervezett hivatalok segítségével –, és ha a fiatal az előírt szabályokat megszegte, a felügyelő hatóságnak jelentést kellett tennie.
- ²⁸ Nagy Ferenc: i. m., 41. p.
- ²⁹ Dávid Ferenc: *A pártfogó felügyelet a gyakorlatban* (Magyar Jog, 1968. 12. sz., 728. p.)
- ³⁰ 27.100/1909. I. M. sz. r. 6. §
- ³¹ 27.100/1909. I. M. sz. r. 10. §
- ³² 27.100/1909. I. M. sz. r. 13. §
- ³³ Finkey Ferenc: *Patronázs-munka és a Fiatakorúak Felügyelő Hatósága* (Magyar Jogi Szemle, 1943. 1. sz., 7. p.)
- ³⁴ Finkey: *Patronázs-munka*, i. m., 8. p.
- ³⁵ A fiatakorúak utógondozása kedvezőbben alakult, mint a felnőtteké, mert a Büntető Novella végrehajtási rendelete előírta, hogy a javítóintézetekből kísérletileg kihelyezett fiatakorúak elhelyezése érdekében az igazgató tartsa nyilván azokat a munkaadókat, akik foglalkoztatásukra vállalkoznak. A növendékek elhelyezése érdekében így az igazgató e munkaadókhoz vagy a patronázs és más jótékony egyesületekhez, a fiatakorúak felügyelő hatóságához, munkaközvetítőkhöz vagy a közigazgatási hatóságokhoz fordult. Finkey 1943-ban elégedetten állapította meg, hogy a javítónevelő intézetek igazgatói e feladatuknak sikeresen eleget tesznek. (Finkey: *Patronázs-munka*, i. m., 15. p.)
- ³⁶ Finkey: *Patronázs-munka*, i. m., 11. p.
- ³⁷ A törvénycikk 1. §-a alapján minden kir. törvényszéknél, amelynek büntető hatásköre volt, fiatakorúak bíróságát kellett alakítani, valamint az igazságügy-miniszter ilyen bíróságot alakíthatott a kir. törvényszék székhelyén kívül levő egyes kir. járásbíróságoknál is,

amelyeknél arra a fiatalkorú terheltek nagyobb száma miatt vagy más fontos okból szükség volt.

- ³⁸ Benke Nándor: *A környezetiükben romlás veszélyének kitett fiatalokriaknak magánegyenéknel való elhelyezése* (Büntügyi Szemle, 1917. 2. sz., 51. p.)
- ³⁹ Alföldy Dezső: *Bíróság és patronázs* (Magyar Jogi Szemle, 1943. 7. sz., 205. p.)
- ⁴⁰ A fiatalkorúak bírósága: 1. figyelmeztethette a szülőt, hogy gyermekeére szigorúbban ügyeljen; 2. utasíthatja is, hogy a kiskorút megfenyítse, iskolalátogatási kötelességének pontos teljesítésére kényszerítse, az erkölcsi fejlődésére veszélyes környezettől, foglalkozástól vagy életmódtól visszatartsa; 3. a kiskorú nevelésének ellenőrzése és felügyelete végett ideiglenesen pártfogót rendelhetett ki; környezetéből őt eltávolíthatja, és ideiglenesen az állami gyermekmenhelyen helyezhette el, gondozását megbízható hozzátartozójára vagy valamely gyermekvédő, patronázs egyesületre bízhatta.
- ⁴¹ Alföldy Dezső: i. m., 205. p.
- ⁴² Alföldy Dezső: i. m., 206. p.
- ⁴³ Bakonyi Kálmán: *A próbárabocsátás* (Büntügyi Szemle, 1913. 8. sz., 390. p.)
- ⁴⁴ Bakonyi Kálmán: i. m., 390. p.
- ⁴⁵ Alföldy Dezső: i. m., 200. p.
- ⁴⁶ Finkey Ferenc: *A patronage a háború alatt és a háború után* (Büntügyi Szemle, 1915. 9. sz., 387. p.)
- ⁴⁷ Finkey Ferenc: *A patronage*, i. m., 388. p.
- ⁴⁸ Finkey Ferenc: *A patronage*, i. m., 391. p.
- ⁴⁹ Benke Nándor: *A patronage*, i. m., 53. p.
- ⁵⁰ Finkey Ferenc: *Patronázs-munka*, i. m., 13. p.)
- ⁵¹ Bogschütz Zoltán: *A Pártfogás kialakulása, külföldi fejlődése* (Miskolci Egyetem ÁJK Deák Ferenc Doktori Iskola, Doktoranduszok Fóruma, 2003. november 6. Miskolc, 2004, 63. p.)
- ⁵² Bogschütz Zoltán–Kóta Tünde–Velez Edit: *A pártfogó felügyelet mint közösségi büntetés*. In: Borbíró Andrea–Kiss Anna–Velez Edit–Garami Lajos (szerk.): *A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve II.* (Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium, Budapest, 2009, 201. p.)
- ⁵³ Kerezsi Klára–Gosztonyi Géza–Bogschütz Zoltán–Éliás Dávid: *Hungary*. In: Kalmthout, Anton–Roberts, Jenny–Vindig, Sandra (Eds.): *Probation and probation services in the EU accession countries* (Wolf Legal Publishers, 2003, 140. p.)
- ⁵⁴ Nagy Ferenc: i. m., 44. p.
- ⁵⁵ 55/1960. (XII. 22.) Korm. rendelet
- ⁵⁶ Nagy Ferenc: i. m., 45. p.
- ⁵⁷ 100. § (3) A pártfogó felügyelet tartama alatt a fiatalkorú a kijelölt pártfogó személy felügyelete alatt áll, és köteles a számára előírt magatartási szabályokat megtartani.
- ⁵⁸ Dávid Ferenc: i. m., 725. p.
- ⁵⁹ Dávid Ferenc: i. m., 726. p.
- ⁶⁰ Dávid Ferenc: i. m., 728. p.
- ⁶¹ A kormányrendelet érdemként említendő, hogy lehetőséget teremtett arra, hogy az utógondozásban a társadalom újra részt vegyen.

Ezt a lehetőséget ragadta meg az ELTE Kriminológiai Tudományos Diákköre, mely 1965 és 1985 között végzett önkéntes utógondozói tevékenységet. (Bogschütz Zoltán–Kóta Tünde–Velez Edit: i. m., 200. p.)

- ⁶² Dávid Ferenc: i. m., 726. p.
- ⁶³ Nagy Ferenc: i. m., 46. p.
- ⁶⁴ Kerezsi Klára–Kó József: i. m., 7. p.
- ⁶⁵ Vókó György: *Elmélkedés a pártfogó felügyeletről* (Börtönügyi Szemle, 2003. 1. sz.)
- ⁶⁶ Nagy Ferenc: i. m., 59. p.
- ⁶⁷ Kerezsi Klára: i. m., 188. p.
- ⁶⁸ Nagy Ferenc: i. m., 50. p.
- ⁶⁹ 1975. évi 20. tvr. 1. § (1).
- ⁷⁰ Vermes Miklós: *A pártfogó felügyelet hatékonyságának vizsgálata* (Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok XIX. 1982, 126. p.)
- ⁷¹ 1975. évi 20. tvr. 1. § (2).
- ⁷² Nagy Ferenc: i. m., 49. p.
- ⁷³ 1975. évi 20 tvr. 2. § (4).
- ⁷⁴ 1975. évi 20. tvr. 3. §.
- ⁷⁵ A munkáltatók szervek vezetőinek is kötelezettségként írta elő a törvényerejű rendelet, hogy segítsék a szabadságvesztésből szabadult személyek munkába állását. Alkalmazását nem tagadhatták meg büntetett előélete miatt, kivéve, ha ez a munkakör betöltésénél kizáró ok volt. (1975. évi 20. tvr. 4. §.)
- ⁷⁶ 1975. évi 20. tvr. 4. § (2).
- ⁷⁷ 1975. évi 20. tvr. 5. §.
- ⁷⁸ A bíróság a pártfogó felügyeletről szóló határozatában azt is elrendelhetette, hogy a büntetés-végrehajtási intézet az utógondozott keresményének a szabadulás idejére tartalékkolt részét vagy annak meghatározott hányadát, illetve a munkahely az utógondozott munkabérént a pártfogó felügyelőnek utalja át, amelyet így az utógondozott csak a pártfogó felügyelő engedélyével használhatott fel. (1975. évi 20. tvr. 8. §) Ha a bíróság elrendelte, hogy a pártfogolt munkabérének meghatározott hányadát a hivatásos pártfogó kezelje, a munkáltató az összeget a hivatásos pártfogó székhelye szerint illetékes bírósági gazdasági hivatal letéti számlájára küldte meg. A pártfogolt a letétt csak a hivatásos pártfogó engedélyével használhatta fel. [7/1979. (VI. 29.) IM rendelet 6. §]
- ⁷⁹ 1975. évi 20. tvr. 6. §
- ⁸⁰ 1968. évi I. törvény 97/A. § Az 1975. évi 20. tvr. iktatta a szabálysértésekről szóló 1968. évi I. törvénybe e tényállást, amely a törvény 2000. március 1. napjával történő hatályon kívül helyezéséig hatályban volt. Az egyes szabálysértésekről szóló 218/1999. (XII. 28.) Korm. rendelet 16. §-a rendelte ezt követően szabálysértésként szankcionálni a pártfogó felügyelet szabályainak megszegését. Ezt 2003. augusztus 2. napjától helyezte hatályon kívül a 117/2003. (VII. 30.) Korm. rendelet.
- ⁸¹ Nagy Ferenc: i. m., 50. p.
- ⁸² Saját szerkesztés a vonatkozó jogszabályok alapján.

